

Beznosacījumu pamatienākumi un sociālo tiesību pīlāra 20 principi

Latvijā nabadzības riska indekss 2019. gadā bija 21,6%, bet iedzīvotāju īpatsvars, kas pakļauti nabadzības riskam vai sociālajai atstumtībai - 26%. Šādu informāciju sniedz Labklājības ministrija (LM) publicētajā tabulā „Latvijas nacionālās reformu programmas „Eiropa 2020” stratēģijas politikas rezultāts” (<https://www.lm.gov.lv/lv/sociala-ieklausana-2>). Dati par nabadzības riskam vai sociālajai atstumtībai pakļautajiem 2020. gadā vēl nav pieejami, lai arī patlaban jau ir 2021. gada vidus. Labklājības Ministrijas izstrādātās politikas mērķis bija samazināt nabadzību un ienākumu nevienlīdzību, kā rezultātā līdz 2020. gadam nabadzības riskam pakļauto personu un/vai zemas darba intensitātes mājsaimniecībās dzīvojošo personu skaitam bija jāsamazinās par 121 tūkstošiem jeb līdz 21%.

Ir pagājis ļoti sarežģīts un dažādiem ierobežojumiem pakļauts gads. Vēl ne tuvu nevaram runāt par Covid-19 pandēmijas atkāpšanos. Ierobežojumi, kuri sabiedrībai tika uzlikti, daudziem ir mazinājuši iespējas gūt ienākumus, daudzi zaudēja darbu vai slēdza savu uzņēmumu, un līdz ar to, arvien vairāk cilvēkiem bija nepieciešama sociālā palīdzība no valsts.

Šajā rakstā aplūkosim, kā Latvijā un Eiropas Savienībā attiecas pret sociālajām tiesībām, un kāda politika šajā sakarā tiek pieņemta. Aplūkosim beznosacījuma pamatienākumus (BPI) kā metodi Sociālo tiesību pīlāra 20 principu iedzīvināšanā, kā BPI var sekmēt mūsu ikviena tiesību piepildījumu. Eiropas pilsoņu iniciatīvu par beznosacījumu pamatienākumu ieviešanu visā ES var parakstīt vietnē <https://lv.eci-ubi.eu/>.

Mēdz teikt, ka katrs pats ir savas laimes kalējs. Jā, bet ar nosacījumu, ka ir pieejami visi vajadzīgie resursi, zināšanas un apstākļi laimes kalšanai. Mēs visi esam pakļauti ārējiem apstākļiem, kurus ne vienmēr spējam ietekmēt – dabas kataklizmas, pandēmijas, ekonomiskās krīzes, valstu politika dažādās jomās, dažādu ekonomisko grupējumu un lobiju intereses, kuras ielobē likumus un citi apstākļi.

Mūsu kultūrā, lai cilvēks būtu pasargāts, jau izsenis ir domāts par veidiem, kā cilvēkus nodrošināt krīzes situācijās. Cilvēces pirmsākumos stiprināja saimes, ciltis un kopienas, lai neviens netiktu pamests nelaimē laikā, kad pats par sevi nespēj parūpēties. Veidojoties pilsētām, radīja vietas, kurās uzņēma nespējniekus un bāreņus. Taču bieži bija jāpaļaujas tikai uz citu cilvēku labo sirdi un dāsnumu.

Saprotot, ka ir jādomā par cilvēku aizsardzību pret ārējām ietekmēm, pamazām ir attīstījusies sociālās aizsardzības sistēmas, kuras tika veidotas humānu apsvērumu dēļ. Pensijas dzīves nogalē vai cilvēkiem ar invaliditāti, atbalsts māmiņām un bērniem, nodrošinājums slimības vai bezdarba gadījumos un cita veida sociālā aizsardzība – veidota, lai atbalstītu cilvēku visa viņa mūža garumā.

Bet par kādu sociālo aizsardzību varam runāt patlaban? Saskaņā ar 1948. gadā pieņemtās Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 1. pantu **visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi cieņā un tiesībās. Viņiem ir dots saprāts un sirdsapziņa, un viņiem citam pret citu jāizturas brālības garā.** Nacionālajā enciklopēdijā tiek skaidrots, ka cilvēktiesības veido divi jēdzieni – cilvēks un tiesības. Cilvēks ir ikviens indivīds, savukārt

jēdziens “tiesība” nozīmē likumīgu iespēju kaut ko darīt, iegūt, vai izvēlēties nedarīt. Saskaņā ar dabisko tiesību teoriju tiesības piemīt visiem cilvēkiem no dabas uz vienlīdzīgiem pamatiem.

Tiesības uz sociālo drošību pieder pie otrās paaudzes cilvēktiesībām, proti, personas sociālajām, ekonomiskajām un kultūras tiesībām. Starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos sociālās tiesības ir formulētas kā vispārīgi valsts pienākumi, atstājot izvēles iespējas dalībvalstu ziņā, kā šīs tiesības realizēt. Starptautiskās tiesības uzliek par pienākumu valstij apņemties maksimālajos pieejamo resursu ietvaros un ar atbilstošu līdzekļu palīdzību panākt pēc iespējas pilnīgu sociālo tiesību īstenošanu augošā tempā. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tiesības uz sociālo nodrošinājumu vismaz minimālajā līmenī ietilpst Satversmes 109.panta tvērumā, un šo tiesību mērķis ir, cik vien tas iespējams, kalpot cilvēka cienīgas eksistences nodrošināšanai. Ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos – tā teikts Satversmes 109.pantā.

Vienlīdzīgi cieņā un tiesībās, saskaņā ar maksimāli pieejamiem resursiem valstī, augošā tempā.

Latvija, kā zināms, ir viena no visnabadzīgākajām Eiropas Savienības dalībvalstīm. Faktiskais valsts ekonomiskais stāvoklis ir piekoptās politikas un mūsu ievēlēto priekšstāvju darbības rezultāts, un tas var tikt raksturota kā no indivīda neatkarīgs apstāklis, jo vairumā gadījumu tikai pēc politiku stāšanās savos amatos mēs atklājam viņu attieksmi, spējas un zināšanas par fundamentālām lietām. Svarīga ir pati izpratne par cilvēku tiesībām, kā arī zināšanas un darbība, lai tās tiktu nodrošinātas.

Ne par velti ir teiciens, ka sistēma ir tik stipra, cik tās vājākais posms. Ja valstī ir liels nabadzībā dzīvojošo skaits, tai ir grūtāk attīstīties, jo kā zināms, nabadzība izmaksā ļoti dārgi. Ja cilvēki ir nodrošināti, tie vieglāk var pielāgoties strauji mainīgajai pasaulei. Krīzes situācijā ir jāveic ieguldījumi cilvēkos, jo tikai caur viņu spējām un rīcību tiks attīstīta valsts. To saprotot, tiek uzlabotas līdzšinējās sociālās garantijas, lai cilvēki spētu nodrošināt savas pamattiesības un vajadzības. Kā viens no jaunākajiem sociālo tiesību sasniegumiem ir arī [Sociālo tiesību pīlāra 20 principi](#).

Eiropas Savienības sociālā politika

Eiropas Parlaments, Eiropas Savienības Padome un Eiropas Komisija ir apņēmusies strādāt sociāli atbildīgas Eiropas labā, un lai to paveiktu, 2017. gada 17. novembrī Ģēteborgā tika [svinīgi proklamēti Sociālo tiesību pīlāra 20 principi](#). „Eiropas sociālo tiesību pīlāra mērķis ir būt par ceļrādi uz efektīvu nodarbinātību un sociālajiem rezultātiem, risinot pašreizējās un nākotnē paredzamās problēmas, lai apmierinātu cilvēku pamatvajadzības, un uz to, lai nodrošinātu sociālo tiesību labāku ievērošanu un īstenošanu” – tā teikts Sociālo tiesību pīlāra 20 principu (STP) preambulā.

„Eiropas sociālo tiesību pīlārs neliedz dalībvalstīm vai to sociālajiem partneriem noteikt augstākus sociālos standartus. Konkrētāk, nekas Eiropas sociālo tiesību pīlārā nav interpretējams kā tāds, kas ierobežo vai negatīvi ietekmē tiesības un principus, kādi to attiecīgajās piemērošanas jomās atzīti Savienības tiesību vai starptautisko tiesību sistēmā un starptautiskajos nolīgumos, kuros Savienība vai visas dalībvalstis ir puses, tostarp Eiropas Sociālajā hartā, kas 1961. gada 18. oktobrī ir parakstīta Turīnā, un attiecīgajās Starptautiskās Darba organizācijas konvencijās un ieteikumos”.

Kā teikts STP, rezultātu sasniegšana Eiropas sociālo tiesību pīlāra jomā ir kopīga politiska apņemšanās un atbildība. Eiropas sociālo tiesību pīlārs būtu jāīsteno gan Savienības, gan

dalībvalstu līmenī (tai skaitā Latvijā), ievērojot attiecīgo kompetenci, pienācīgi ņemot vērā atšķirīgos sociāli ekonomiskos apstākļus un valstu sistēmu dažādību, tostarp sociālo partneru lomu, un saskaņā ar subsidiaritātes un proporcionalitātes principiem.

Eiropas Sociālā harta Latvijā ir stājusies spēkā 2002. gada 2. martā, bet STP šobrīd Eiropas Savienībā ir ieviešana procesā. Sociālo tiesību pīlārā ir izvirzīti 20 pamatprincipi, lai tie kļūtu „virzītājspēks ceļā uz spēcīgu sociālo Eiropu, kurā 21. gadsimtā valda taisnīgums, iekļautība un vienlīdzīgas iespējas. [...] Pīlāra īstenošana ir ES iestāžu, valsts iestāžu, reģionālo un vietējo pašvaldību, sociālo partneru un pilsoniskās sabiedrības kopīgs uzdevums”.

Tātad Latvijas pienākumos ietilpst STP 20 principu iedzīvināšana – tas noteikti ir nepieciešams, ņemot vērā Latvijas sabiedrības intereses. Lai varētu veidot „godīgākus un labāk funkcionējošus darba tirgus un noturīgas sociālās aizsardzības sistēmas”, Eiropas Komisija (EK) ir izstrādājusi Eiropas STP rīcības plānu, kurā ir ietvertas konkrētas iniciatīvas. [<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=COM%3A2021%3A102%3AFIN&qid=1614928358298>]

Stiprināt apņemšanos īstenot sociālo tiesību pīlāru vēlreiz apliecināja sociālajā samitā, kas notika 2021. gadā no 7. līdz 8. maijam Portu. Arī šajā samitā kā galvenais tika izcelts cilvēks un viņa tiesības, tajā apsprieda, kā noteikt Eiropas sociālās politikas programmu nākamajai desmitgadei un nodrošināt, lai mēs izturētu pašreizējos un turpmākos pārbaudījumus, nevienu neatstājot novārtā.

„Ārkārtējie resursi, kas pieejami Eiropas atveseļošanās atbalstam, ir iespēja, ko nevar palaist garām, lai sasniegtu vajadzīgo reformu labāku īstenošanu valsts līmenī saskaņā ar sociālā pīlāra principiem un mērķiem. [...] Visbeidzot, mēs uzsveram, cik svarīgi ir iesaistīties un apspriest to, kā stiprināt Eiropas sociālo dimensiju ar visiem pilsoņiem Eiropas nākotnes konferences kontekstā un ārpus tās, iesaistot sociālos partnerus un mobilizējot Eiropas sabiedrību.”, teikts sociālā samita apņemšanās tekstā.

Portu sociālā samita apņemšanās: <https://www.2021portugal.eu/en/porto-social-summit/porto-social-commitment>

Vairāk par Portu samitu: <https://www.consilium.europa.eu/lv/meetings/european-council/2021/05/07/social-summit/>

<https://www.consilium.europa.eu/lv/meetings/european-council/2021/05/07-08/>

Eiropas Komisija aicina dalībvalstis pilnībā izmantot līdz šim nebijušus ES fondus, kas pieejami reformu un ieguldījumu atbalstam saskaņā ar Eiropas sociālo tiesību pīlāru. Kopā ar atveseļošanas instrumentu *NextGenerationEU* ir lielākā stimulu pakete, kas jebkad finansēta no ES budžeta - kopumā 1,8 triljoni EUR, kas palīdzēs Eiropai atgūties no Covid-19 krīzes un kļūt zaļākai, digitālākai un sociāli taisnīgākai.

Sociālo tiesību pīlāra ieviešana

Saskaņā ar STP ieviešanas plānu, Eiropas Komisijas (EK) pārstāvniecība Latvijā 2020. gada 13. oktobrī organizēja diskusiju ar amatpersonām, viedokļu līderiem, pilsonisko sabiedrību, ar mērķi apkopot idejas par Eiropas Sociālo tiesību pīlāra īstenošanas rīcības plānu. Šīs diskusijas laikā EK pārstāvniecībai tika iesniegti vairāki priekšlikumi, tai skaitā priekšlikums diskutēt par beznosacījumu pamatienākuma ieviešanu visā Eiropas savienībā kā metodi sociālo tiesību pīlāra ieviešanā (<https://www.facebook.com/EiropasKomisija/videos/370945270713243>, 1:32:30), uz ko Līga Rasnača, Latvijas Universitātes Sociālā darba fakultātes studiju programmas direktore atbildēja, ka „Latvija noteikti ir ieinteresēta vairāk sociālās Eiropas risinājumos, jo līdz šim tie risinājumi, kas mūs ir skāruši, tie ir ļāvuši uzlabot sociālo situāciju Latvijā.

Tāpēc mēs esam ieinteresēti noteikti kā minimālās algas risinājumos, gan universālā pamatienākumā un citos”.

L.Rasnača uzsvēra, ka ir svarīgi kādam būt atbildīgam par principu ieviešanu. „Kā zināms, šeit ir gan dalītā kompetence, gan dalībvalstu kompetence. Tur kur ir dalītā kompetence, tur būtu svarīgi, kas par kuru principu realizāciju atbild Eiropas Savienībā un kas - Latvijā. Tur, kur ir dalībvalstu kompetence, būtu svarīgi, kas ir kopējais mērķis. Svarīgas ir arī Eiropas Savienības vadlīnijas, piemēram, mājokļa jomā – kas par to atbild, jo citādi pašvaldība raugās uz valsti, bet valsts uz pašvaldību un pašvaldība uz privātajiem... Ne visos jautājumos būs Eiropas Savienības risinājums, bet, ja ir dalībvalstu kompetence, ES līmenī būtu svarīgi iegūt objektīvu informāciju arī par sociālajiem jautājumiem”.

Tātad, runājot par kompetencēm un risinājumu sadalījumu starp ES un dalībvalstīm (valsts, pašvaldība), būtu jāiesaista arī ES iedzīvotāji. Mūsaprāt, nav iespējams sagaidīt pilnvērtīgus rezultātus no STP ieviešanas, neiesaistot šajā procesā arī dalībvalstu iedzīvotājus, jo īpaši tādēļ, ka ir jūtama Latvijas valsts atbildīgo ierēdņu norobežošanās no STP, īpaši par to nerunājot. Iespējams, ka šāds vēsums ir pamatojams ar valdības ierēdņu personīgo attieksmi pret pīlāru. Piemēram, Ministru prezidents Krišjānis Kariņš 2017.gada 19. janvārī, būdams Eiropas Parlamenta deputāts, par Sociālo tiesību pīlāra 20 principiem rakstīja: „Sociālās tiesības ir viena no šīs Komisijas prioritātēm, kas vērsta uz mērķi izlīdzināt sociālo nevienlīdzību Eiropas Savienībā. Lai gan uzskatu, ka ir nepieciešama sociālo tiesību nodrošināšana Eiropas Savienības pilsoņiem, tomēr, manuprāt, Eiropas Parlamenta rezolūcija iejaucas dalībvalstu kompetenču jomās, jo subsidiaritātes princips paredz, ka dalībvalstīm pašām ir jābūt atbildīgām par nodarbinātības un to sociālo politiku. Sociālo tiesību un nevienlīdzības jautājums katrai dalībvalstij būtu jāuztver ļoti nopietni un jāmeklē risinājumi, lai uzlabotu cilvēku dzīves līmeni, bet tas ir jādara dalībvalstu līmenī bez Komisijas iejaukšanās. Tāpēc Eiropas Parlamenta plenārsesijā Strasbūrā es balsoju pret Eiropas Parlamenta rezolūciju par Eiropas sociālo tiesību pīlāru.”

https://www.europarl.europa.eu/meps/en/96901/KRISJANIS_KARINS/all-activities/written-explanations/8

Jānis Reirs, tagadējais Finanšu ministrs un bijušais Labklājības ministrs, 2017.gadā izteicās šādi: „Eiropas Savienības dalībvalstu iedzīvotājiem ir svarīgi sajūst sociālās, ekonomiskās un finansiālās situācijas uzlabošanu. Tāpēc tālākā darbā ar Eiropas Sociālo tiesību pīlāru būtiska ir pārdomāta un līdzsvarota pieeja, lai neradītu iedzīvotājos neadekvātas gaidas.”

<https://www.vienotiba.lv/jaunumi/zinas/reirs-efektiva-sociala-drosibas-sistema-ir-katras-dalibvalsts-intereses/>

Eiropas Sociālo tiesību pīlāra 20 principi ir sociālo tiesību pamats un vadlīnijas un nav runa par to, kādas ir iedzīvotāju gaidas. Ir jāapzinās, ka tiesības ir vispārējas ikvienā ES dalībvalstī un nav pieļaujama pat doma, ka kāda valsts varētu šīs tiesības ignorēt vai noteikt zemākas. Tieši tādēļ būtu svarīgi, ja šo tiesību realizēšanu varētu nodot arī pilsoņu rokās caur beznosacījumu pamatienākuma izmaksu ikvienam indivīdam. Cilvēki spēj rīkoties atbildīgi un elastīgi situācijās, kurās nonākuši. Valstis ir daudz inertākas un reakcija var būt novēlota, kā tas ir, piemēram, nosakot minimālo algu (šobrīd 500 EUR) vai garantēto minimālo ienākumu (109 EUR kopš 2021.gada 1.janvāra).

Šī raksta neatņemama sastāvdaļa ir paši sociālo tiesību pīlāra 20 principi, un, lai nerastos situācija, ka tie kādu iemeslu dēļ nav pieejami lasīšanai, zemāk tekstā tiek uzskaitīti visi divdesmit principi, un tiem sekos redzējums, kā beznosacījumu pamatienākumi var nodrošināt šo principu ieviešanu dzīvē.

Eiropas Sociālo tiesību pīlārs ir tiesību un principu sistēma, kas tika izstrādāta kā Eiropas Komisijas paziņojums un ieteikums, un ko pirmoreiz ir izsludinājis Eiropas Komisijas priekšsēdētājs Žans-Klods Junkers (*Jean-Claude Juncker*) 2005. gada septembrī. Pīlāri ir strukturēti trijās kategorijās: (1) **vienādas iespējas un darba tirgus pieejamība**, (2) **taisnīgi darba apstākļi** un (3) **sociālā aizsardzība un iekļaušana**, nosakot 20 principus un tiesības, kas nepieciešami labi funkcionējošu un taisnīgu darba tirgu un sociālās drošības sistēmu atbalstam.

Rūpes par pilsoņu tiesību nodrošināšanu uzņemas valsts un pašvaldība, šim nolūkam novirzot naudas līdzekļus. Ir ierasts, ka politiķi izstrādā dažāda veida politikas, lai nodrošinātu sociālās tiesības, novirzot līdzekļus viņuprāt aktuālajām prioritātēm. Daļu rūpes par personām uzņemas arī sabiedriskās organizācijas ar vai bez finansējuma. Diemžēl Latvijā pastāv prakse sociālo aizsardzību nodrošināt pēc budžeta atlikuma principa, ļoti necenšoties pielikt vislielākās pūles, lai atrastu veidus, kā palielināt naudas pieejamību. Ne vienmēr personas, kurām sociālā palīdzība ir nepieciešama, to arī saņem. Cilvēks pats nespēj cīnīties ar sistēmu savu interešu aizstāvībai, jo birokrātiskais aparāts to viegli nostumj malā, tādēļ ir svarīgi iesviest beznosacījumu pamatienākumus, tā nodrošinot sociālās tiesības tieši indivīdam – bez politiķu iesaistes.

Beznosacījumu pamatienākumi atbilst ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijas 25.pantam, kurš nosaka, ka „katram cilvēkam ir tiesības uz tādu dzīves līmeni, tostarp uzturu, apģērbu, mājokli, medicīnisko aprūpi un sociālajiem pakalpojumiem, kas nepieciešami viņa un viņa ģimenes veselībai un labklājībai, kā arī tiesības uz nodrošinājumu saistībā ar bezdarbu, slimību, invaliditāti, atrautību, vecuma iestāšanos vai citos eksistences līdzekļu zaudējuma gadījumos, kas radušies no viņa neatkarīgu apstākļu dēļ. Mātēm un bērniem ir tiesības uz īpašu aizsardzību un palīdzību. Visiem bērniem, gan laulībā, gan ārpus laulības dzimušajiem, ir jāsaņem vienāda sociālā aizsardzība”.

Ir nepieciešams diskutēt par beznosacījumu pamatienākumu ieviešanu visā Eiropas savienībā, jo tas ir taisnīgs, līdzsvarojošs mehānisms, un par to ir jārunā kā par metodi sociālo tiesību pīlāra ieviešanā. Sociālo tiesību pīlārs runā par efektīvāku pilsoņu tiesību nodrošināšanu. Ikvienam no mums ir jājūtas droši, ka mēs spēsim nodrošināt savas pamatvajadzības cilvēka cieņas pilnā līmenī, īpaši Covid -19 pandēmijas laikā un pēc pandēmijas laikā.

Viena no Eiropas savienības prioritātēm ir nabadzības un nevienlīdzības mazināšana. Šis ir skaudrs laiks, jo pasaules ekonomiskā aktivitāte un iespējas gūt ienākumus pandēmijas dēļ ir būtiski ierobežota. Latvijas iedzīvotāji, ejot cauri vēstures līkločiem (okupācija, vairākas naudas reformas, zemās minimālās algas uzturēšana, 2008. gada krīze, ekonomiskā emigrācija u.c.), ir ļoti cietuši, un lielai daļai naudas trūkuma dēļ atjaunot savu ekonomisko situāciju saviem spēkiem ir pat neiespējami.

2019. gadā 26 % Latvijas iedzīvotāju bija pakļauti nabadzības vai sociālās atstumtības riskam, kas ir piektais augstākais nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars Eiropas savienībā (Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie dati). Nabadzības riska sliekšnis Latvijā 2019. gadā bija 441 euro, bet minimālā bruto darba alga patlaban ir 500 euro, kas pēc nodokļu nomaksas automātiski noslīd zem nabadzības riska sliekšņa. Faktiskā bezdarba līmenis Latvijā šī gada jūnijā bija 7,8%, bet reģistrētais - 7,4%, jeb 72,6 tūkstoši bezdarbnieku.

Runājot par pensiju saņēmējiem, dati par 2021. gada jūniju atklāj, ka 72,7% no visiem Latvijas pensionāriem saņem pensijas 440 euro un mazāk, ja mēs salīdzinām vecuma pensiju ar minimālās algas līmeni, tad 500 euro un mazāk saņem 80,5% pensionāru (Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras oficiālās statistika <http://www.statistika-vsaa.lv/2020/10/31.html>). Iedzīvotāji saviem spēkiem, bez sociālās palīdzības, nevarēs izkļūt no šīs krīzes. Valsts un pašvaldību noteikumi nosaka striktus noteikumus, kuros ir iestrādāti nosacījumi, kuri liedz saņemt sociālo

palīdzību lielai daļai krīzes situācijā nonākušajiem. Beznosacījumu pamatienākumi būtu risinājums un drošības spilvens jebkuram no mums.

Līdz šim sociālās tiesības tiek nodrošinātas saskaņā ar katras dalībvalsts sociālo politiku, bet ne vienmēr sociālā palīdzība nonāk līdz cilvēkiem, kuriem tā tik tiešām ir nepieciešama. Parasti sociālā politika ir fragmentēta, to virza politiķi pēc savas saprašanas par sociālajām tiesībām. Latvijā izpratne par cilvēku pamatvajadzībām ir zemā līmenī, ko pierāda vairākas uzsāktās tiesvedības Satversmes tiesā, un jau ir zināmi spriedumi, kas apliecina, ka netiek ievēroti sociālās drošības un cilvēka cieņu nodrošinoši likumi. Piemēram, lietā par garantētā minimālā ienākuma (GMI) apmēru. Diemžēl Latvijā pastāv prakse sociālo aizsardzību nodrošināt pēc budžeta atlikuma principa – naudu sociālajai aizsardzībai ieplāno pēc citu izdevumu nosešanas politiski vienojoties, sakot, ka budžetā nav līdzekļu. Cilvēku cieņpilna un sabiedrību atbalstoša politika būtu tāda, kas visupirms gādātu par cilvēktiesību ievērošanu un sekmētu labklājības vairošanu valstī.

Ieviešot beznosacījumu pamatienākumus tiktu iestrādāts līdzsvara mehānisms, kur daļu rūpes par sociālo tiesību nodrošināšanu uzņemtos valsts un pašvaldība, sabiedriskās organizācijas, bet daļu – pats indivīds. Izdevumi sociālo tiesību nodrošināšanai var pat samazināties, jo samazinās birokrātiskais aparāts, nauda nonāk pie cilvēkiem visīsākajā ceļā un laikā, regulāri, un pats indivīds to var izlietot tām vajadzībām, kuras viņam ir svarīgākās. Uz beznosacījumu pamatienākumiem būtu jāraugās kā uz investīcijām STP realizācijai, jo bez investīcijām cilvēkos, pīlāra ieviešana būtu nepilnīga.

Sociālās tiesības vienlaikus ir arī ekonomikas jautājums. Tiesības uz noteikta līmeņa ienākumiem, kas nodrošina cilvēka cieņas pilnu dzīvi ir jānodrošina jebkurā valstī, neatkarīgi no tās ekonomiskās veiksmes, spējām sakārtot un veicināt ekonomikas izaugsmi vai darbināt neaugsmes un zaļo ekonomiku. Beznosacījuma pamatienākums, izmaksāts līmenī, kas nav zemāks par nabadzības riska sliekšni, nodrošina cilvēka cieņpilnu dzīvi un veicina valstu ekonomiku.

Valsti un valstu savienības veido cilvēki, nevis atsevišķi ekonomiskie grupējumi vai politiķi. Cilvēki ir tie, kuri rada kopējo sabiedrības labumu. Beznosacījumu pamatienākumu izmaksa ir godīga atlīdzība par cilvēku darbu, un tā ir valsts (valstu savienības) dividende gan par algotu darbu pie darba devēja, gan par bezatlīdzības darbu par bērnu audzināšanu un ģimenes locekļu aprūpi, darbu sabiedriskajās organizācijās, rūpēm par vidi un savu mājokli. Izmaksājot beznosacījumu pamatienākumus, tiek iestrādāts cilvēka un valsts nākotnes potenciāls. Ir svarīgi ieviest pamatienākumu izmaksu visā Eiropas savienībā, jo tas ir efektīvāk, nekā paļauties uz atsevišķu valstu līderu izpratni un vēlmi veikt reformas sociālajā jomā.

Sociālo tiesību pīlāra 20 principi

I nodaļa. Vienādas iespējas un darba tirgus pieejamība

1. Vispārīgā un profesionālā izglītība un mūžizglītība

Ikvienam ir tiesības uz kvalitatīvu un iekļaujošu vispārīgo un profesionālo izglītību un mūžizglītību, lai varētu saglabāt un iegūt prasmes, kas ļauj pilnā mērā piedalīties sabiedrības dzīvē un veiksmīgi mainīt darbu darba tirgū.

2. Dzimumu līdztiesība

Visās jomās ir jānodrošina un jāveicina vienāda attieksme pret sievietēm un vīriešiem un vienādas iespējas sievietēm un vīriešiem, arī attiecībā uz dalību darba tirgū, nodarbinātības noteikumiem un profesionālo izaugsmi.

Sievietēm un vīriešiem ir tiesības uz vienādu atlīdzību par līdzvērtīgu darbu.

3. Vienādas iespējas

Ikvienam neatkarīgi no dzimuma, rases vai tautības, reliģijas vai ticības, invaliditātes, vecuma vai dzimumorientācijas ir tiesības uz vienādu attieksmi un iespējām tādās jomās kā nodarbinātība, sociālā aizsardzība, izglītība un piekļuve sabiedrībai pieejamām precēm un pakalpojumiem. Nepietiekami pārstāvēto grupu iespēju vienlīdzību veicina.

4. Aktīvs atbalsts nodarbinātībai

Ikvienam ir tiesības uz savlaicīgu un individuāli pielāgotu palīdzību, lai uzlabotu nodarbinātības vai pašnodarbinātības izredzes. Tas ietver tiesības saņemt atbalstu darba meklējumiem, apmācībai un pārkvalifikācijai. Ikvienam ir tiesības darba maiņas brīdī pārcelt sociālās aizsardzības tiesības un tiesības uz apmācību.

Jauniešiem ir tiesības turpināt izglītošanos, mācekļību, praksi vai saņemt pienācīgu darba piedāvājumu četru mēnešu laikā kopš dienas, kad jauniešs kļūst par bezdarbnieku vai pamet izglītības sistēmu.

Bezdarbniekiem ir tiesības uz individuālu, pastāvīgu un konsekventu atbalstu. Ilglaicīgiem bezdarbniekiem ir tiesības uz padziļinātu individuālo novērtējumu ne vēlāk kā 18 mēnešus pēc nonākšanas bezdarbnieka statusā.

II nodaļa. Taisnīgi darba apstākļi

5. Droši un pielāgojami darba apstākļi

Neatkarīgi no nodarbinātības attiecību veida un ilguma darbiniekiem ir tiesības uz taisnīgu un vienādu attieksmi tādos aspektos kā darba apstākļi, sociālās aizsardzības pieejamība un apmācība. Veicina pāreju uz beztermiņa nodarbinātības formām.

Saskaņā ar tiesību aktiem un kolektīviem līgumiem darba devējiem nodrošina elastību, kas vajadzīga, lai ātri pielāgotos ekonomiskās situācijas izmaiņām.

Sekmē novatoriskas darba formas, kas nodrošina kvalitatīvus darba apstākļus. Veicina uzņēmējdarbības garu un pašnodarbinātību. Atvieglo darba mobilitāti.

Novērš nodarbinātības attiecības, kuru rezultātā rodas nedroši darba apstākļi, tostarp aizliedz nestandarta līgumu izmantošanu. Jebkura pārbaudes laika ilgums ir samērīgs.

6. Atalgojums

Darbiniekiem ir tiesības uz taisnīgu atalgojumu, kas nodrošina pienācīgus dzīves apstākļus.

Paredz adekvātu minimālo algu, kas nodrošina darbinieka un viņa ģimenes vajadzību apmierināšanu, ņemot vērā valstī valdošos ekonomiskos un sociālos apstākļus, vienlaikus gādājot par piekļuvi darba tirgum un par stimuliem meklēt darbu. Novērš nodarbinātu personu nabadzību.

Visas algas nosaka pārredzamā un paredzamā veidā, saskaņā ar valsts praksi un ievērojot sociālo partneru autonomiju.

7. Informācija par nodarbinātības nosacījumiem un aizsardzība atlaišanas gadījumā

Stājoties darba attiecībās, darbiniekiem ir tiesības uz rakstisku informāciju par viņu tiesībām un pienākumiem konkrētajā nodarbinātības situācijā, arī pārbaudes periodā.

Darbiniekiem pirms jebkuras atlaišanas ir tiesības uz informāciju par iemesliem un tiesības laikus saņemt attiecīgu brīdinājumu. Darbiniekiem ir tiesības uz efektīvu un objektīvu strīdu risināšanas kārtību un — nepamatotas atlaišanas gadījumā — tiesības uz pārsūdzību un pienācīgu kompensāciju.

8. Sociālais dialogs un darbinieku dalība

Izstrādājot ekonomisko, nodarbinātības un sociālo politiku, apspriežas ar sociālajiem partneriem atbilstoši valsts praksei. Tos mudina slēgt kolektīvus līgumus un iesaistīties sarunās par šādiem līgumiem jautājumos, kuri uz tiem attiecas, vienlaikus ņemot vērā sociālo partneru autonomiju un tiesības uz kolektīvo rīcību. Attiecīgos gadījumos līgumus, kas noslēgti sociālo partneru starpā, īsteno Savienības un dalībvalstu līmenī.

Darbiniekiem vai viņu pārstāvjiem ir tiesības uz informāciju un uzklaušīšanu jautājumos, kas viņiem ir svarīgi, jo īpaši par uzņēmumu pārceļšanu, pārstrukturēšanu un apvienošanu un par kolektīvo atlaišanu.

Mudina atbalstīt sociālo partneru arvien labāku spēju veicināt sociālo dialogu.

9. Darba un privātās dzīves līdzsvars

Vecākiem un personām ar aprūpes pienākumiem ir tiesības uz piemērotu atvaļinājumu, elastīgu darba režīmu un piekļuvi aprūpes pakalpojumiem. Sievietēm un vīriešiem ir vienlīdzīga piekļuve īpašajiem atvaļinājumiem, kas vajadzīgi aprūpes pienākumus pildīšanai, un viņus mudina šādus atvaļinājumus izmantot līdzsvaroti.

10. Veselīga, droša un labi pielāgota darba vide un datu aizsardzība

Darba ņēmējiem ir tiesības uz augsta līmeņa darba aizsardzību.

Darba ņēmējiem ir tiesības uz darba vidi, kas ir pielāgota viņu profesionālajām vajadzībām un dod viņiem iespēju pagarināt savu dalību darba tirgū.

Darba ņēmējiem ir tiesības uz viņu personas datu aizsardzību darba sakarā.

III nodaļa. Sociālā aizsardzība un iekļaušana

11. Bērnu aprūpe un atbalsts bērniem

Bērniem ir tiesības uz kvalitatīvu agrīno pirmsskolas izglītību un aprūpi par pieņemamu cenu.

Bērniem ir tiesības uz aizsardzību pret nabadzību. Bērniem no sociāli nelabvēlīgas vides ir tiesības uz īpašiem pasākumiem vienlīdzīgu iespēju vairošanai.

12. Sociālā aizsardzība

Neatkarīgi no nodarbinātības attiecību veida un ilguma darba ņēmējiem un — salīdzināmos apstākļos — pašnodarbinātām personām ir tiesības uz pienācīgu sociālo aizsardzību.

13. Bezdarbnieka pabalsti

Bezdarbniekiem ir tiesības uz atbilstošu aktivizācijas atbalstu no valsts nodarbinātības dienestiem, lai no jauna iekļautos darba tirgū, un tiesības uz pienācīgiem saprātīga ilguma bezdarbnieka pabalstiem atbilstoši viņu iemaksām un valsts noteikumiem par tiesībām pretendēt uz bezdarbnieka pabalstu. Minētie pabalsti nav stimulē bezdarbniekiem necensties ātri atrast darbu.

14. Minimālie ienākumi

Ikvienam, kam trūkst pietiekamu līdzekļu, ir tiesības uz pienācīgu minimālo ienākumu pabalstu, kas nodrošina cilvēka cienīgu dzīvi visos dzīves posmos, un tiesības uz ērtu piekļuvi sociālā atbalsta precēm un pakalpojumiem. Personām darbaspējīgā vecumā minimālo ienākumu pabalstu apvieno ar stimuliem reintegrēt personu darba tirgū.

15. Ienākumi un pensijas vecumdienās

Darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem pensijas vecumā ir tiesības uz pensiju, kas ir samērīga ar viņu iemaksām un nodrošina pienācīgu ienākumu līmeni. Sievietēm un vīriešiem ir vienādas iespējas iegūt pensijas tiesības.

Ikvienai personai vecumdienās ir tiesības uz līdzekļiem, kas nodrošina cilvēka cienīgu dzīvi.

16. Veselības aprūpe

Ikvienam ir tiesības uz laicīgu piekļuvi kvalitatīvai profilaktiskajai un ārstnieciskajai veselības aprūpei par pieņemamu cenu.

17. Invalīdu iekļaušana

Invalīdiem ir tiesības uz ienākumu atbalstu, kas nodrošina cilvēka cienīgu dzīvi, tiesības uz pakalpojumiem, kuri ļauj viņiem piedalīties darba tirgū un sabiedrības dzīvē, un tiesības uz darba vidi, kas ir pielāgota viņu vajadzībām.

18. Ilgtermiņa aprūpe

Ikvienam ir tiesības uz kvalitatīviem un cenas ziņā pieņemamiem ilgtermiņa aprūpes pakalpojumiem, īpaši mājaprūpes pakalpojumiem un aprūpes pakalpojumiem kopienās.

19. Mājokļi un palīdzība bezpajumtniekiem

Ikvienam, kam nepieciešams, sniedz piekļuvi labas kvalitātes sociālajam mājoklim vai kvalitatīvu palīdzību mājokļa nodrošināšanā.

Sociāli neaizsargātām personām ir tiesības uz atbilstošu palīdzību un aizsardzību pret piespiedu izlikšanu no mājokļa.

Bezpajumtniekiem sniedz piemērotu pajumti un pakalpojumus nolūkā veicināt viņu sociālo iekļautību.

20. Piekļuve pamatpakalpojumiem

Ikvienam ir tiesības uz piekļuvi labas kvalitātes pamatpakalpojumiem, tostarp ūdensapgādes, sanitārijas, energoapgādes, transporta, finanšu pakalpojumiem un digitālajiem sakariem. Tiem cilvēkiem, kuriem nepieciešams, nodrošina atbalstu piekļuvei šādiem pakalpojumiem.

Beznosacījumu pamatienākumi – balsts pīlāra ieviešanā

Beznosacījumu pamatienākumi var kļūt par novatorisku ieguldījumu prasmēs un ne tikai tajās. Regulāri pamatienākumu maksājumi sniedz cilvēkam izvēles iespējas un resursus gan mūžizglītībai, gan profesionālajai izglītībai, kas šajā strauji mainīgajā laikmetā nevar tikt nodrošināts tikai ar valsts politikas atbalsta pasākumiem. Pamatienākums ir drošības spilvens un līdzsvarojošā svira, lai indivīds var pastāvēt uz savām tiesībām pateikt nē vardarbīgām attiecībām, nē nevienlīdzīgai attieksmei nos darba devēju puses, cilvēka cieņai neatbilstošai darba samaksai vai sievietēm un vīriem nevienlīdzīgai attieksmei. Ja cilvēks saņem regulārus naudas maksājumus pamatienākumu veidā, tiek dota iespēja meklēt tādu darba vietu, kurā tiek ievērots sociālajā pīlārā minētās tiesības – prasīt vienādas tiesības uz sociālo aizsardzību, godīgu atļaušanu par darbu, var atļauties iegādāties nepieciešamās preces un pakalpojumus arī gadījumos, kad algotu darbu nav iespējams atrast.

Lielākā daļa darba ņēmēju strādā mazajos uzņēmumos un šobrīd ir ļoti nedrošā situācijā, ja no darba ņēmēja puses tiek uzturēta prasība ievērot sociālās un darba tiesības. Darba koplīgumi un kolektīvie līgumi parasti tiek slēgti lielajos uzņēmumos, kuros darbojas arodbiedrības, bet ne mazajos uzņēmumos – tāda ir valstī pastāvošā uzņēmējdarbības prakse. Tā kā pastāv bezdarbs, darba devējs relatīvi viegli var esošo darbinieku nomainīt pret pakļāvīgāku vai tik izmisušu, ka tas būs gatavs piekrist sev nelabvēlīgiem darba nosacījumiem. Ja cilvēki saņemtu BPI, darba devējam būtu jāsakārto darba tiesību joma, jo darbinieks varētu atteikties no darba nesakārtotā uzņēmumā, tiktu stiprināta darba tirgus konkurence un līdzsvarotas darba devēju un darba ņēmēju attiecības.

Saņemot beznosacījumu pamatienākumus, var palielināties bērnu dzimstība, kas ir svarīga valstīs ar negatīvu demogrāfijas bilanci (piemēram, Latvijā), jo tiek stiprināta spēja nodrošināt bērnu aprūpi, audzināšanu un izglītošanu - vecāki var atļauties vairāk laika pavadīt ģimenē, nav spiesti atstāt (nodot) bērnus kādas citas personas vai institūcijas aprūpē. Arī rūpes par saviem aprūpējamiem – cilvēkiem ar invaliditāti, vecākiem un vecvecākiem kļūst iespējama gadījumos, kad tas ir nepieciešams. Tā kā ir palielināts pensionēšanās vecums, vecvecāki bieži ir spiesti strādāt, lai nodrošinātu savu iztiku, nevis rūpētos par ģimenes interesēm, pieskatītu mazbērnus, kas bija normāla prakse agrāk. Pensionēšanās vecuma paaugstināšana, cita starpā, ir pretrunā ar faktisko situāciju, jo pastāv augsts bezdarba līmenis, tādēļ darbu atrast ir ļoti grūti, darba devēji izvairās pieņemt darbā personas pirmspensijas vecumā, tāpat arī jauniešus bez darba pieredzes. Seniori bieži kļūst par šīs sistēmas ķīlniekiem, jo vēl nesaņem pensiju un vairs nespēj sevi materiāli nodrošināt.

Valsts atbalsts bezdarba gadījumos izpaužas gan kā bezdarbnieka pabalsta izmaksa, gan atbalsta pasākumi bezdarbniekiem vai darba meklētājiem. Pastāv problēma, ka bezdarbnieku pabalsts ir terminēts un pēc noteikta laika netiek izmaksāts, kā arī ir grupa cilvēku (pašnodarbinātie, mikrouzņēmumu darbinieki u.c. specifiski gadījumi), kuriem bezdarbnieka pabalsta apjoms ir zem nabadzības riska sliekšņa, jeb nepienākas vispār. Beznosacījumu pamatienākuma maksājumi palīdz arī šajā gadījumā.

Attiecībā uz veselības aprūpi, dati par pasaulē veiktajiem pamatienākumu izmaksas eksperimentiem apliecina, ka cilvēki, kuri saņem beznosacījumu pamatienākumus vairāk līdzekļus spēj atlicināt veselības aprūpei, veselīgai pārtikai, vairāk nodarbojas ar sportu, kļūst radošāki, paaugstinās IQ līmenis, cilvēki vairāk iesaistās sabiedriskajā dzīvē, viņiem būtiski samazinās stresa līmenis, līdz ar to uzlabojas viņu veselības stāvoklis kopumā. Veseli cilvēki ir ekonomiski aktīvāki un daudz produktīvāki, mazāk apmeklē ārstniecības iestādes, tātad tas ir sabiedrības ieguvums, jo veselības izdevumi no valsts puses samazinās.

Novirzot daļu sociālā budžeta BPI izmaksai cilvēkiem nenožīmē, ka sašaurināsies sociālie pakalpojumi, bet gan - tos nodrošinās ne tikai valsts un pašvaldība, bet arī cilvēki paši. Kā pozitīvu piemēru var minēt 2018. gadā Kanādā notikušā projekta „The New Leaf” eksperimentu (par to lasiet ievadrakstā <https://lv.eci-ubi.eu/what-is-the-european-citizens-initiative-start-an-unconditional-basic-income-across-the-eu/>), kurā 50 bezpajumtniekiem, kuri savas mājas bija zaudējuši relatīvi nesēn, tika izsniegts vienreizējs skaidras naudas maksājums 7500 Kanādas dolāri, un ļāva eksperimenta dalībniekiem šo naudu tērēt pēc pašu ieskatiem. Patversmju sistēmas ietaupījums par vienu personu bija 8100 Kanādas dolāri (aptuveni 5511 EUR).

Augstāk minētais piemērs rāda, ka maksājot BPI, mājokļa jautājumu var atrisināt pats cilvēks, samazinot ieguldījumus valsts sociālo mājokļu programmās. Cilvēks ir tendēts uzlabot dzīves apstākļus un spēj to darīt, bieži vien ekonomiskāk un efektīvāk, nekā valsts vai pašvaldība. Arī nodokļu apmērs, kuru mēs maksājam par nekustamo īpašumu, ir tik liels, ka cilvēki nespēj to samaksāt un savu parādu dēļ viņiem mājoklis tiek atņemts. Latvija ir valsts, kura neaizsargā cilvēku pret mājokļa zaudēšanu, tādēļ jāstiprina cilvēku sociālās tiesības.

Attiecībā uz piekļuvi labas kvalitātes pamatpakalpojumiem, tostarp ūdensapgādes, sanitārijas, energoapgādes, ugunsdrošības, transporta, finanšu pakalpojumiem un digitālajiem sākariem, bez ieguldījumiem cilvēkos, piemēram, beznosacījumu pamatienākuma veidā, šīs tiesības, kā arī daudzas citas, var palikt tikai deklaratīvā formā. Latvijā, lai arī ir bijuši pieejami struktūrfondi ūdensapgādes un sanitārijas nodrošināšanai, liela daļa privātpersonas to nav varējušas atļauties naudas trūkuma dēļ.

Nemainot līdzšinējo politiku sociālās drošības jomā, var paiet gari un neauglīgi dzīves gadi un varam iekļūt ienākumu lejupejošā spirālē, kas var novest līdz valsts līdzekļu izsīkšanai. Ilgtspēja ir beznosacījumu pamatienākumu atslēgas vārds. Rūzvelta fonda 2017. gada ziņojumā (ASV) tika izmantots Levi institūta makroekonometriskais modelis, kas parādīja, ka beznosacījumu naudas palīdzības programma 1000 ASV dolāru mēnesī visiem pieaugušajiem, astoņos gados, salīdzinājumā ar sākotnējo apjomu, nodrošina ekonomikas pieaugumu par 12,56% .

Oksfordas pētnieku grupa 27 ES dalībvalstīs un Lielbritānijā veica vairāk nekā 12 000 respondentu aptauju, kurā atklāja, ka 71% Eiropas iedzīvotāji uzskata, ka valstij būtu jādod visiem iedzīvotājiem beznosacījumu pamatienākumi.

Tā kā Eiropas Savienības Padomes, Eiropas Parlamenta un Eiropas Komisijas mērķis ir atbalstīt efektīvas, ilgtspējīgas un vienlīdzīgas sociālās aizsardzības sistēmas Eiropas Savienības dalībvalstīs, lai garantētu pamatienākumus ar mērķi novērst nevienlīdzību, Eiropas sociālā pīlāra 20 principu ieviešana būs pilnvērtīga tikai ar tāda instrumenta palīdzību kā beznosacījumu pamatienākumi ikvienam ES rezidentam vai pilsonim. **Eiropas pilsoņu iniciatīva „Sākt beznosacījumu pamatienākumu visā ES” iesniedzēji raugās uz beznosacījumu pamatpieņēmumiem kā centrālo pasākumu, ar ko paredzēts sasniegt galvenajos Eiropas Savienības dokumentos izvirzītos mērķus — cilvēka cieņu, brīvību un vienlīdzību. Eiropas pilsoņu iniciatīvu var parakstīt vietnē <https://lv.eci-ubi.eu/>.**

Šī informācija ir sagatavota ar Islandes, Lihtenšteinas un Norvēģijas atbalstu caur EEZ un Norvēģijas grantu programmu “Aktīvo iedzīvotāju fonds”. Par publikācijas saturu atbild projekta “Eiropas pilsoņu iniciatīvas „Beznosacījumu pamatienākumu ieviešana visā ES” aktualizēšana Latvijā” īstenotāji - Biedrība „Vecdaugavieši”, projekta numurs: AIF/2021/R/31.